

ZACHOVANOST URBANISTICKÝCH STRUKTUR VENKOVSKÝCH SÍDEL NA DOBŘÍŠSKU

Jan KAŠPAR

ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra architektury, Česká republika

E-mail: jan.kaspar@fsv.cvut.cz

Summary:

Research of villages in Příbram region speaks about relatively well-preserved and sufficiently legible patterns of our original settlements. The historical concept is visible in public areas, skylines and surrounding landscape. This is value which should be the basis for future redevelopment in the Czech countryside. This text presents the verification of existing analyzes of the coherent part of the region.

This work was supported by the Grant Agency of the Czech Technical University in Prague, grant No. SGS13/022/OHK1/1T/11.

Keywords: rural area; urban planning; historical structure

Úvod

Přední postavení venkovských sídel bylo patrné po celé dějiny osídlování a přetváření naší krajiny. Vývoj urbanismu a stavitelství byl vždy pozvolným a kontinuálním procesem, odrážejícím vztah k půdě a tradicím. Způsob hospodaření a společenské smýšlení se vryly do tváře vsí a vísek a vytvořily obraz, který dodnes pozitivně přijímáme.

Proměna venkovského prostředí je od poloviny minulého století charakterizována postupnou ztrátou identity a historických vazeb. Vnímáme to ve veřejných prostranstvích, panoramatech nebo přechodech zástavby do krajiny. Proces poměšřování nepřinesl tolik žádanou změnu obytných kvalit, spíše naopak.

Naštěstí je Transformace venkova nekončícím procesem. Do budoucna by však měla být postavena na pevných základech, nikoli však ideologických. Výstavba akceptující půdorysné rozvržení by měla navozovat autentičnost, být jen dílčím odkazem na místní tvarosloví. I v moderních formách lze přeci navázat na historickou linii, což ostatně dokazuje mnoho studií a realizací.

Průzkumy na Příbramsku poukazují na stále zachovalou a dostatečně čitelnou urbanistickou stopu původních vesnických struktur, o kterou se lze v dalších etapách rozvoje opírat¹. Jde o jedinečný znak každého sídla, který je třeba chránit a vnímat jako nositele našeho kulturně-historického dědictví. Estetické kvality dané přirozeným měřítkem, rytmem, harmonií, barevnou umírněností nebo použitými materiály jsou rovněž neopomenutelné a obecně kladně přijímané (ač toto tvrzení vyvrací řada provedené architektury).

¹ KAŠPAR, Jan. Rekognoskace a zhodnocení stavu hlavních veřejných prostorů na Příbramsku. In *Proměny architektury v 2. polovině 20. století*. Praha, Gasset, 2012, s. 275-272.

Historická koncepce je jednoznačně hodnotou, která by měla být základem pro budoucí přestavbu, ve které český venkov zaostává. Zmíněná šetření však nepojímají oblast okresu Příbram až na samotnou kostru, která je značně rozsáhlá. Počet obcí (121), sám o sobě nevypovídá o počtu sídelních struktur, kterých je několiknásobně více. V následujícím textu se podrobněji zaměříme na ucelenou část tohoto území, Dobříšsko, kde bylo zmapováno osídlení kompletně.

Sídelní struktura

Obecně lze jakoukoli strukturu považovat za souhrn prvků a vztahů mezi nimi. Zde rozeznáváme strukturu půdorysnou a hmotovou, které tvoří v reálném prostředí neoddělitelný celek.

Půdorysnou strukturou chápeme plošné uspořádání sídla, zjednodušeně základní parcelaci a umístění objektů na parcelách. Může vykazovat nějaké pravidelnosti a zákonitosti (organizace elementů nebo segmentů podle společného principu, plánu).

Primární prostorové koncepce na venkově byly, ostatně jako celý urbanismus, založeny na centralitě (bodu, centru), lineárnosti, prostorovém tvaru, či jejich vzájemných kombinacích². Samozřejmě byly podřízeny technickým možnostem v době vzniku sídla, konfiguraci terénu, klimatu a dalším místním podmínkám.

Hmotovou strukturou je základní objemové a tvarové řešení zástavby, tedy půdorys staveb, výška, tvar střechy apod.

Sídelní struktura, její základní kompozice a prostorové parametry, byla dána historickým vysazením, resp. pozdějšími změnami, které mohou znemožnit rekonstrukci původního stavu³. Každé sídlo je proměnlivým organismem skládajícím se z mnoha složek, které se podílejí na jeho vnímání i fungování. Aktuální podoba dokumentuje jednotlivé vývojové etapy, které se do vzhledu vsí kontinuálním procesem více či méně promítly. Od raného středověku se v nepravidelném koloběhu střídaly fáze kolonizačních procesů, válečných konfliktů a nutně následujících stabilizací a revitalizací.

Vyjma zmíněných stádií dnes pozorujeme spíše novodobá prostorová a kompoziční narušení centrálních prostorů i okrajových částí vesnic. Často zmiňovaná suburbanizace je značným problémem právě řešeného území na oběžné dráze Prahy. Období od 19. století do současnosti můžeme, v porovnání s předchozími, nazvat bleskovou přestavbou, která se zásadně vryla do dnešního výrazu venkova. Kontinuální období vystřídal zdánlivě nezastavitelný, rychle se měnící, věk.

Během posledních 25 let byla venkovská sídla po období kolektivního hospodaření zasažena rozličnými změnami. Narovnávání vlastnických vztahů spíše znejistilo životy obyvatel. Vystála otázka, zda se po narušení generační kontinuity vrátit k hospodaření na vlastní půdě, nebo ji ponechat již existujícím zemědělským družstvům.

² NORBERG – SCHULZ, Christian. Genius loci: Krajina, místo, architektura. Praha, Dokořán, 2010, s. 59

³ PEŠTA, Jan. Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In *Průzkumy památek*, II/2000, s. 153-168.

Následující změnou byla porevoluční migrace mezi venkovem a městy spojená například se zvyšujícími se nároky na bydlení a s ním souvisejícími funkcemi (kultura, školství a další občanská vybavenost).

Další vlna přesídlování na sebe nenechala dlouho čekat a je otázkou, zda byla vyvolána skutečnou potřebou, nebo se stala módním trendem. Záhy byl městský pobyt pro některé nepohodlný a vyvolal návrat do méně osídlených lokalit, okrajů měst a vsí v blízkosti metropolí, nejdříve Prahy, Brna, ale v posledních letech všech větších spádových měst. Výstavba se přesunula na okraje sídel a kdysi malebná centra se paradoxně vylidnila. Jejich neutišený vzhled dnes neláká k pobytu místní občany, natož pak turisty, kteří by rovněž obohatili život ulic a návší.

Dobříšsko

Jedná se o část okresu Příbram pod významným územním vlivem hlavního města Prahy. Dostupnost centra kultury, obchodu a zejména pracovních příležitostí zásadně ovlivňuje rozvoj regionu.

Oblast je typická velkou členitostí ploch s vysokým podílem lesů. Právě struktura povrchu měla velký vliv na osídlování území. Časový postup je dobře zachycen na mapách atlasu krajiny ČR⁴.

Lokalita je historicky stabilní, poseta samotami, vískami a vesnicemi rozličného půdorysného uspořádání. Nalezneme struktury především rostlých forem, zejména s nepravidelnými návěsními prostory s pozdější dostavbou chalup, která, ač se jednalo o přirozený vývoj, narušila původní koncepci⁵. Vyskytují se zde také rostlé soustředěné formy a vsi komunikační. Pravidelné typy různých variant veřejných prostorů jsou méně časté.

Vsi byly zakládány v mírně převažující orientaci východ – západ, vždy ve vazbě s vodním tokem, kterým byl potok, případně řeka (sídla na břehu Vltavy). Potok vždy protékal sídlem, buď přímo hlavním veřejným prostorem, nebo okrajem zástavby. Najdeme ale i několik vsí, které jsou od toku vzdáleny docházkově, ty jsou spíše menšího rozsahu. Samozřejmě musíme brát v úvahu i možné změny v krajině.

Na území ORP Dobříš se nachází 24 obcí⁶ s celkem 72 místními částmi, ne všechny však byly vhodné pro posouzení, například novodobé rekreační osady, samoty apod.

Použité podklady a metodika

Hodnocenou strukturu sídla chápeme jako oblast tzv. historického jádra. Tuto část lze definovat objekty, které vznikly cca do konce 19. století (vykazují místní regionální znaky a

⁴ Kolektiv autorů. Atlas krajiny České republiky. Praha, Ministerstvo životního prostředí České republiky, Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, 2009, s. 78

⁵ ŠKABRADA, Jiří. Lidové stavby: Architektura českého venkova. Praha, Argo, 1999. S. 64-72

⁶ <http://urady.statnisprava.cz/rstsp/ciselniky.nsf/i/540111>, stav ke dni 13. 9. 2014

typické tvarosloví původních venkovských staveb)⁷. Vzhledem k dostupnosti archivních map, jsme velmi dobře schopni posoudit vývoj parcelace od doby pořízení stabilního katastru, resp. indikačních skic.

Připusťme, že do této doby kontinuální vývoj sídel byl zásadně narušován až příchodem průmyslové revoluce. Cílem tedy bylo zhodnotit zásahy do sídelních struktur od 1. poloviny 20. století do současnosti.

Posuzovanými jevy byly čitelnost historické parcelace poloviny 19. století a míra narušení hlavního veřejného prostoru stavebními úpravami původní architektury a pozdější zástavbou (stavby odporující místní tradici, z dnešního pohledu hmotovým regulativům). Míra narušení byla stanovena jako nepatrná nebo patrná dle převažujícího množství staveb v prostředí vhodných (nesoucích znaky lokální architektury) nebo rušivých. Ty byly dále doplněny stavbami akceptovatelnými. Za rušivé stavby byly považovány zejména ty, které byly v rozporu s celkovou prostorovou koncepcí. Předně nedodržovaly místní hmotové a půdorysné schéma. Sídlo narušovaly svým umístěním na pozemku, tedy nerespektováním daného vztahu k veřejnému prostoru.

Závěry hodnocení

Historická parcelace byla téměř u všech sledovaných sídel čitelná. Zhruba polovina z nich však vykazovala znatelná narušení lokálního charakteru. Běžné bylo další dělení volných ploch, na kterých vyrostly nové „městské“ vily, prodejny apod. Drobné chalupy na návších nahradily měřítkově nepřizpůsobivé stavby. I díky tomu došlo k narušení prostorového konceptu veřejných prostranství.

U stavebně výrazně se rozvíjejících sídel zanikala historická jádra v novodobé struktuře, tím se původní koncept sídla v krajině deformoval. Necitlivé navázání na parcelaci bylo shledáno nevhodným ve všech rostoucích strukturách.

Příkladem rozsáhlých změn území je Živohošť, původní sídlo při dolním toku Vltavy, zmizelé pod hladinou Slapské přehrad. Vznik vodního díla ostatně ovlivnil původní výhradně krajinné funkce zaměřené na zemědělství, ty místy nahradila rekreace a s ní související vznik nových sídel – chatových osad. Jejich působení v krajině je od tradičních vsí odlišné.

Narušení hlavního veřejného prostoru pozdější zástavbou a přestavbou se rovněž nejeví jako negativní. Z 58 sídel je jich 32 (55%) poznamenáno jen nepatrně, rušivé stavby jsou v minoritě a dovolí nám vnímat původní rozvržení sídla a architekturu. Jde o jev, který je z hlediska rozvoje takového sídla významný a další výstavba by jemu měla být podřízena. Samozřejmě to neznamená, že v ostatních případech by struktura sídla chráněna být neměla, což vychází z úvodu textu.

Území skýtá mnoho zajímavých sídel, nejen tedy z pohledu zachovalosti, ale i půdorysného konceptu. Ač zde forma památkové ochrany není na místě, jistě zasluhují větší míru pozornosti při zpracování územně plánovacích dokumentací.

⁷ SÝKORA, Jaroslav, PEŠKOVÁ, Zuzana. Hodnocení historického jádra venkovských sídel pro potřeby výuky. In *Stavební obzor*, 6/2011, s. 187

Pro ilustraci budou zmíněny vybrané návěsní formy, které můžeme oproti ostatním typům chápat jako urbanisticky vyspělejší. Z dnešního pohledu určuje návěsní veřejný prostor, samozřejmě dle svých proporcí, vhodnost sídla pro další územní rozmach. Nabízí plochy pro tolik potřebné funkce, které při zvyšujícím se počtu obyvatel nejsou odlišné od struktur městských. Bohužel byla většina základních potřeb vytěsněna masivním vstupem motorizované dopravy. U některých ulicových vsí se tak veřejný prostor omezil na těleso průjezdné komunikace.

Vybrané sídelní struktury

Jako první uveďme sídlo Dražetice (obec Borotice), pravidelnou formu vsi s návší čochkovitého tvaru. Veřejný prostor je orientovaný ve směru východ – západ. Je částečně zastavěný, ale stále velmi dobře opticky čitelný díky pravidelné kulise původních statků. Díky svažitosti návsi nabývají stavby umístěné ve vrcholu na významu. Kaplička, která je umístěna v centru prostranství, poskytuje důstojné pozadí. Celkový dojem je narušen novodobými vstupy objemných staveb do jihovýchodní části návsi. (Obr. 1)

Dalším zajímavým sídlem je Velká Hraštice (obec Malá Hraštice). Pravidelná ves s ortogonální uzavřenou návší, již dominuje centrálně umístěný kostel svatého Zikmunda a rozsáhlý statek uzavírající severní část prostoru. I přes dramatický a nekontrolovaný rozvoj sousední Malé Hraštice (vzdálená 1,3 km západním směrem) si struktura udržela původní charakter a novodobými vstupy je zasažena minimálně. Návěs je orientována ve směru sever – jih. Při průchodu veřejným prostorem vnímáme především rozsáhlou vysokou zeleň, jež lemují obslužné komunikace po obvodu návsi a tvoří zde pomyslný strop. (Obr. 2)

Výčet zakončíme vsí Rosovice (obec Rosovice), sídlem zřízeným r. 1305 Štěpánem z Tetína s celkovým počtem 26 plánovaných lánů⁸. I přes pozdější zastavění plní návěs potřebné úkoly veřejného prostoru. Škoda jen, že dominantu kostela je objemem okolních staveb až příliš eliminována. Návěs je orientována ve směru sever – jih a je mírně svažitá jižním směrem. Z hlediska narušení je problematická severozápadní část návsi, kde se nachází mohutný komplex obecního úřadu a služeb, který je dále doprovázen bytovými domy z 2. poloviny 20. století. (Obr. 3)

⁸ ŠIMÁK, J. V. Středověká kolonizace v Českých zemích. Praha, vydal Jan Laichter, 1938, s. 994.

Seznam použité literatury:

KAŠPAR, Jan. Rekognoskace a zhodnocení stavu hlavních veřejných prostorů na Příbramsku. In *Proměny architektury v 2. polovině 20. století*. Praha, Gasset, 2012, s. 275-272.

NORBERG – SCHULZ, Christian. Genius loci: Krajina, místo, architektura. Praha, Dokořán, 2010, s. 219.

PEŠTA, Jan. Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech. In *Průzkumy památek*, II/2000, s. 153-168.

Kolektiv autorů. Atlas krajiny České republiky. Praha, Ministerstvo životního prostředí České republiky, Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, 2009, s. 331.

ŠKABRADA, Jiří. Lidové stavby: Architektura českého venkova. Praha, Argo, 1999.

<http://urady.statnisprava.cz/rstsp/ciselniky.nsf/i/540111>, stav ke dni 13. 9. 2014

SÝKORA, Jaroslav, PEŠKOVÁ, Zuzana. Hodnocení historického jádra venkovských sídel pro potřeby výuky. In *Stavební obzor*, 6/2011, s. 187-191.

ŠIMÁK, J. V. Středověká kolonizace v Českých zemích. Praha, vydal Jan Laichter, 1938.

(Obr. 1) Rozbor sídla Dražetice na podkladu katastrální mapy, archiv autora (pozn.: stavby v prostředí vhodné jsou označeny modrou barvou, stavby akceptovatelné zelenou barvou a stavby rušivé žlutou barvou).

(Obr. 2) Rozbor sídla Velká Hraštice na podkladu katastrální mapy, archiv autora (pozn.: stavby v prostředí vhodné jsou označeny modrou barvou, stavby akceptovatelné zelenou barvou a stavby rušivé žlutou barvou).

(Obr. 3) Rozbor sídla Rosovice na podkladu katastrální mapy, archiv autora (pozn.: stavby v prostředí vhodné jsou označeny modrou barvou, stavby akceptovatelné zelenou barvou a stavby rušivé žlutou barvou).